

Tanyptera nigricornis (Meigen, 1818) ny for den danske fauna – og nye registreringer af andre danske vedlevende stankelben (Diptera: Tipulidae: Ctenophorinae)

Rune Bygebjerg & Thorkild Munk

Bygebjerg, R. & T. Munk: *Tanyptera nigricornis* (Meigen, 1818) new to the Danish fauna – and new records of other species of wood-living ctenophorine crane flies (Diptera: Tipulidae: Ctenophorinae). Ent. Meddr. 73: 39-46. Copenhagen, Denmark 2005. ISSN 0013-8851.

The crane fly *Tanyptera nigricornis* (Meigen) is recorded from Denmark for the first time. May 17th 2002 a female of the species was found in Northeast Jutland in Høstemark Skov – a forest with a very rich fauna of rare saproxylic insects. In 2003 Mr. Søren Tolsgaard collected the second Danish specimen of *T. nigricornis* on a heath near Hevring in East Jutland.

This article presents a key to the Danish species of ctenophorine crane flies, and new records of *Ctenophora flaveolata*, *Ctenophora pectinicornis*, *Dicthenidia bimaculata* and *Tanyptera atrata*.

The only known record of *Phoroctenia vittata* from Denmark is an old specimen with ambiguous information on the label. The geographic location of this record is discussed.

Rune Bygebjerg, I.P. Jacobsensvej 5, DK-9990 Skagen.

E-mail: r.bygebjerg@stofanet.dk.

Thorkild Munk, Ahornvej 24, Fuglslev, DK-8400 Ebeltøft.

Indledning

Stankelben tilhørende underfamilien *Ctenophorinae* er store og ofte iøjnefaldende dyr med rødgyldne eller gyldne farver kombineret med sort. Larverne er saproxylicke, og da de fleste arter er knyttet til skov med gamle træer, kan de anvendes som indikatorer for urørt skov eller naturskov.

Den for nyligt publicerede status for danske vedlevende stankelben (Sørensen, 2002) har inspireret til en øget opmærksomhed vedrørende disse arter. En gennemgang af delvis usorteret materiale i samlingen på Naturhistorisk Museum i Århus og i en række private samlinger resulterede i en hel del nye registreringer af især jyske fund.

Den nye danske art

Den første danske registrering af arten *Tanyptera nigricornis* (Meigen, 1818) er en hun fanget 17. maj 2002 i Høstemark Skov (leg. R. Bygebjerg). Eksemplaret er indsamlet i forbindelse med et besøg vedrørende overvågning af skovens svirrefluer, og det var først den følgende vinter under arbejdet med bestemmelse af sommerens indsamlede materiale, at vi blev opmærksomme på, at der var tale om hidtil uopdaget dansk art. I maj 2003 blev der på det nordlige Djursland i området ved Hevring Hede yderligere fundet en han af arten (leg. Søren Tolsgaard). Figur 10 viser de danske fund (10 × 10 km UTM-kvadrater: NJ71 og NH86). Begge eksemplarer opbevares i samlingen på Naturhistorisk Museum i Aarhus.

Høstemark Skov huser bestande af adskillige andre arter af meget sjældne insekter knyttet til naturskove (Hald-Mortensen, 2001), og lokaliteten er således en typisk lokalitet for en art som *T. nigricornis*. Det første danske eksemplar blev fundet i et skovafsnit domineret af birk i kanten af moseområde i den sydøstlige del af skoven.

Eksemplaret fra Hevring Hede blev fundet ved et pilekrat nær stranden. Lokaliteten er måske ikke typisk for *T. nigricornis*, men også fra England er der registreringer af arten fra heder (Falk, 1992).

T. nigricornis er i det nordlige Europa kendt fra Norge, Sverige, Finland, Letland, Tyskland, Holland, Belgien og Storbritannien. Arten har været anvendt som indikator for bevaringsværdig naturskov, og betragtes i det meste af udbredelsesområdet som meget sjælden. Ifølge Oosterbroek & de Jong (2001) er der dog i de seneste år gjort mange nye fund i Holland. Det øgede antal registreringer her skyldes delvis øget anvendelse af malaisefælder. I Sverige er arten kendt fra Småland til Lapland. De fleste svenske fund er af ældre dato (Tjeder, 1955; H. Bartsch, pers. comm.), men arten vurderes ikke truet i rødlisten, hvorimod *Ctenophora flaveolata* betegnes næsten truet (kategori: NT) (Gårdenfors, 2000). På baggrund af forekomsten i vore nabolande er det ikke uventet at *T. nigricornis* forekommer i Danmark (Petersen & Meier, 2001; Sørensen, 2002).

Larven er bl.a. fundet i dødt ved af birk, ask og eg (Falk, 1992), yderligere nævnes kirsebær og el (Oosterbroek & de Jong, 2001). Arten er især knyttet til gamle løvskove, men er også fundet i parker og på hedeområder (Falk, 1992). I England ser det ifølge Alexander (2001) ud til, at arten foretrækker skove med gamle egetræer. Ifølge Sørensen (2002) er larven i stand til at danne gange i både frisk og tørt ved, men findes oftest i overgangszonen mellem frisk og dødt ved.

Kendetegn

Hos alle danske arter af *Ctenophorinae* har hannerne kamtandede antenner. I sammenligning med andre stankelben er benene forholdsvis korte og mere robuste, og kroppen er blank og skinnende. Disse kendetegn adskiller *Ctenophorinae* fra de nært beslægtede *Tipulinae*. Fælles for de to underfamilier er følgende: Store arter. Palpernes sidste led langt. Ingen tværribbe mellem costa og subcosta. Subcosta udmunder i R1. Discalcellen lukket. For bestemmelse af andre stankelben henvises til Nielsen (1925) og Mannheims & Theowald (1951-1980).

Slægten *Tanyptera* har hunner med en lang sabelformet læggeskede (cerci), og hannerne er karakteristiske ved at have 3 udvækster på hvert antenneled nr. 4-12. Formen af antennerne er oftest meget specifik for de enkelte arter af *Ctenophorinae*. For tegninger af antenner henvises til Sørensen (2002).

Nøgle til de kendte danske arter af *Ctenophorinae*

- 1 ♂ 4-12. antenneled med hver 3 udvækster (fig. 1).
 ♀ 3. antenneled mindst 4 gange så langt som bredt (fig. 2). Læggebrod tilspidset, og omtrent så lang som cerci (fig. 4) *Tanyptera* 7
- ♂ 4-12. antenneled med hver 2 eller 4 udvækster.
 ♀ 3. antenneled højst 2 gange så langt som bredt. Læggebrod afrundet yderst og meget kortere end cerci (fig. 5) 2
- 2 ♂ 4-12. antenneled med hver 4 udvækster. Vinger ubehårede i den yderste del.
 ♀ Antenner enten stærkt savtakkede fra 3. led og udefter eller svagt savtakkede (hvis kun svagt savtakkede er bagkropsspidsen som fig. 6) 3

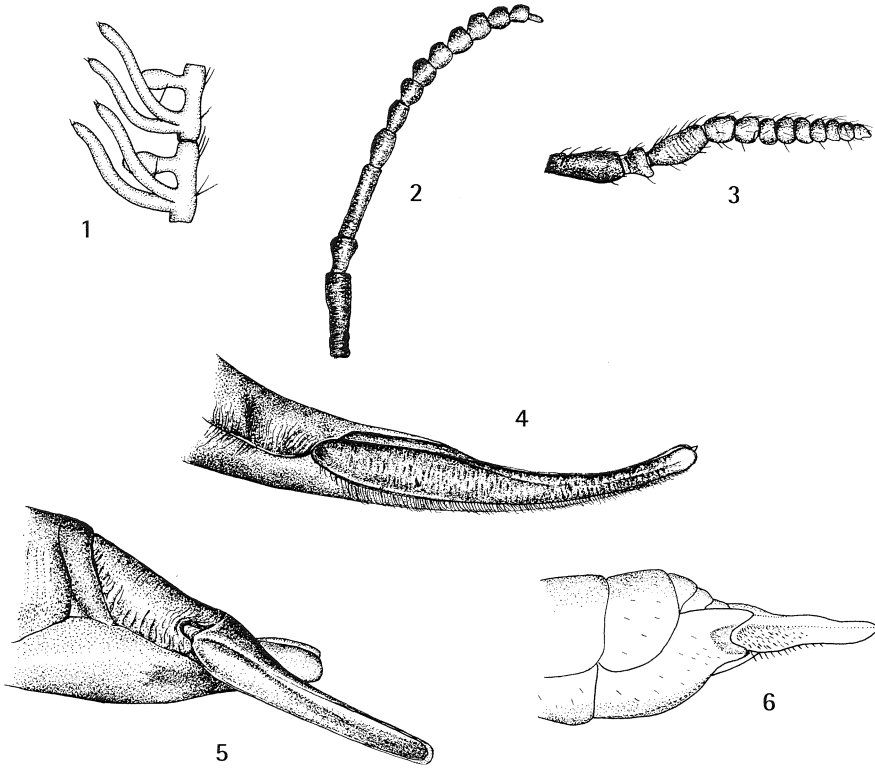

Fig. 1. Segment 6 og 7 af antennen hos *Tanyptera atrata* ♂.

Antennal segment 6 & 7 of Tanyptera atrata ♂.

Fig. 2. Antenne hos *Tanyptera nigricornis* ♀.

Antenna of Tanyptera nigricornis ♀.

Fig. 3. Antenne hos *Dictenidia bimaculata* ♀.

Antenna of Dictenidia bimaculata ♀.

Fig. 4. Bagkropsspids af *Tanyptera nigricornis* ♀.

Apical part of abdomen of Tanyptera nigricornis ♀.

Fig. 5. Bagkropsspids af *Ctenophora pectinicornis* ♀.

Apical part of abdomen of Ctenophora pectinicornis ♀.

Fig. 6. Bagkropsspids af *Phoroctenia* sp. ♀ (efter Savchenko, 1988).

Apical part of abdomen of Phoroctenia sp. ♀ (redrawn after Savchenko, 1988).

- ♂ 4.-12. antenneled med kun 2 udvækster. Vinger behårede i et mindre område i den yderste del.
♀ Antenner korte og ikke savtakkede (fig. 3). De midterste antenneled bredere end lange. Bagkropsspids som fig. 7..... *Dictenidia bimaculata*
- 3 ♂ Begge par af udvækster på antenneledene af næsten samme længde og ikke længere end selve ledet.
♀ Sternit 8 med tandede udvækster på siden (fig. 6). Brystets sider uden hår. Antenner med 9-10 led..... *Phoroctenia vittata*

- ♂ Det basale par udvækster på antenneledene længere end det distale par og længere end selve ledet.
♀ Sternit 8 uden tandede udvækster på siden (fig. 5). Brystets sider med lange hår. Antenner med 13 led *Ctenophora* 4
- 4 Vingerne yderst med en stor formørket plet, som når vingspidsen. Bagskinneben ikke formørket på basale halvdel..... *Ctenophora ornata*
- Vingerne uden en stor formørket plet, som når vingspidsen. (Dog kan vingspidsen være formørket hos *C. flaveolata*) 5
- 5 Bagkroppen med smalle gule tværbånd. Hofter sorte. Han med baglår stærkt fortykkede i den yderste del, og med en række tætsiddende børster før fortykkelsen.....
..... *Ctenophora flaveolata*
- Bagkroppen uden smalle gule tværbånd. Hannens baglår ikke eller kun svagt fortykkede i den yderste del 6
- 6 Bagkroppen sort med hvidgule sidepletter. Hofter okkergule. Brystets sider sorte. .
..... *Ctenophora guttata*
- Bagkroppens overside med en mørk længdestribe bestående af sammenflydende aflangt trekantede pletter på 2.-4. tergit. Brystets sider, bagkroppens sider og underside okkergul eller brunlig. Brystets overside helt eller overvejende sort
..... *Ctenophora pectinicornis*
- 7 ♂ Vingelængde 14-17 mm. Antennernes farve meget varierende, men oftest mere eller mindre lyse. Indskæringen i bagranden af tergit 9 har et tydeligt indhak i hver side (fig. 8). De lange grene på antenneledene ca. dobbelt så lange som den korte gren (fig. 1).
♀ Vingelængde 16-20 mm. Lår ikke formørkede. Antennernes farve varierende, men oftest mere eller mindre lyse *Tanyptera atrata*
- ♂ Vingelængde 11-12 mm. Antenner mørke (især ved roden). Indskæringen i bagranden af tergit 9 uden et tydeligt indhak (fig. 9). De lange grene på antenneledene ca. 1,5 gange så lange som den korte gren.
♀ Vingelængde 13-14 mm. Yderste del af lår formørkede. Antenner mørke (især ved roden) *Tanyptera nigricornis*

Fund af andre danske arter af vedlevende stankelben

Sørensen (2002) giver en oversigt over danske fund af 7 danske arter, hvoraf *Ctenophora guttata*, *Ctenophora ornata* og *Phoroclenia vittata* kun kendes fra enkeltfund. For de øvrige fire arter foreligger følgende nyere fund og ikke publicerede ældre registreringer. Der angives fundoplysninger, navnet på finder samt hvor materialet opbevares, enten på Naturhistorisk Museum i Århus (NHMA), Zoologisk Museum i København (ZMUC) eller i privat samling (Ps.):

Ctenophora flaveolata:

EJ: Vejlbø Mose, NH32: 17.v. 2002 (Lars D. Bruun, NHMA). Lundhof Skov, NH60: 30.v. 1996 (Ken Alminde, Ps). Boller Skov, NG58: 14.v. 1989 (E. Strandbæk, NHMA). – **F:**

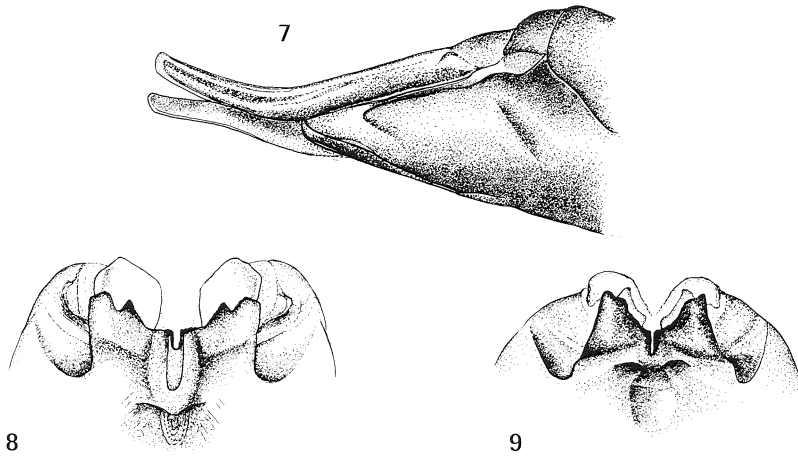

Fig. 7. Bagkropsspids, set skråt fra undersiden, af *Dictenidia bimaculata* ♀.

Apical part of abdomen, ventrolateral view, of Dictenidia bimaculata ♀.

Fig. 8. Tergit 9 hos *Tanyptera atrata* ♂.

Tergite 9 of Tanyptera atrata ♂.

Fig. 9. Tergit 9 hos *Tanyptera nigricornis* ♂.

Tergite 9 of Tanyptera nigricornis ♂.

Egneborg, Korinth, NG81: 3.v. 2002 (J. Ingwersen, ZMUC). – **NEZ**: Bidstrupskovene syd for Kirke Hvalsø, PG86: 10.v. 2001 (H.P. Ravn, foto). – **LFM**: Kartoffe Mose, PF77: 21.v. 1992 (O. Mich. Hansen, ZMUC).

Fund før 1960:

EJ: Thomaskjær v. Silkeborg, NH31: 30.v. 1914 (Peder Nielsen, NHMA). – **SZ**: Sorø, PG64: 1918 (Gertrud Ostfeld, coll. Hj. Ussing, NHMA).

Ctenophora pectinicornis:

NEJ: Skagen By, NJ99: 15.vi. 1999, 31.v. 2003 og 23.v. 2004 (R. Bygebjerg, Ps). Rebild Bakker, NH59: 30.vi. 2001 (R. Bygebjerg, Ps). – **WJ**: Nr. Karstoft, MG99: 10.vi. 1989 (T. Munk, Ps). Mose s. f. Brande, NG09: 7.v. 1970 (C. Skøtt, NHMA). – **EJ**: Langå Egeskov, NH54: 19.v. 2000 (R. Bygebjerg, Ps). Vejlbø Mose, NH32: 18.vi. 2002 (S. Tolsgaard, NHMA). Klostermølle, NH41: 4.vi. 1960 (C. Sønderg., NHMA). Søballe, NH51: 5.ix. 1995 (E. Voigt, NHMA). Nørrevang, Jelling, NG27: 11.vi. 1981 (E. Torp, NHMA). Trelde Kirkeskov, NG56: 30.v. 2004 (Ken Alminde, Ps). – **NEZ**: Svenstrup Dyrehave ved Borup, PG85: Flere larver fundet i træsmuld i hult bøgetræ oktober 2004, klækket april 2005 (J. Pedersen, ZMUC). Hillerød, UC30: 7.vi. 2003 (Lis Pedersen, foto).

Fund før 1960:

EJ: Hald, NH25: 21.vi. 1934 (Dr. Hoffmeyer, NHMA). Randers, NH65: juli 1944 (Hj. Ussing, NHMA). Mygind Skov, NH74: 14.vi. 1925 (Hj. Ussing, NHMA). Skødstrup, NH83: 20.vi. 1948 (Dr. Hoffmeyer, NHMA). Jeksendal, NH61: 5.vi. 1917 (uden angivelse af indsamler, coll. NHMA). Pedholdt, NH71: 16.vi. 1914 (Peder Nielsen, NHMA).

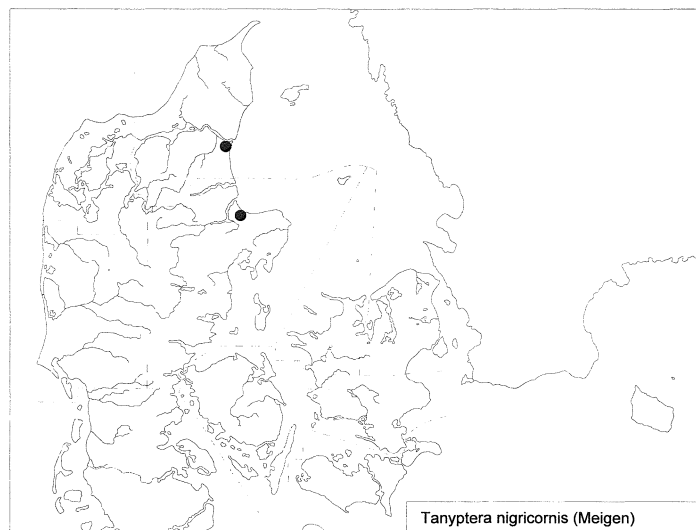

Fig. 10. Danske fund af *Tanyptera nigricornis*.

Fund før 1900:

LFM: Maglemose, UA18: 11.vi. 1877 (Schlick, ZMUC).

Dictenidia bimaculata:

NEJ: Jægersborg Dyrehave, UB48: 10.vi. 1998 (O. Martin, ZMUC). – **LFM:** Rodemark, Stubbekøbing, UA18: 10.viii. 2004 (Alex Madsen, ZMUC).

Fund før 1960:

NEJ: Læsø: 19.vii. 1934 (uden angivelse af indsamler, coll. NHMA). – **EJ:** Tebbestrup Ellekrat, NH65: 5.vii. 1931 (L. Hansen, coll. Hj. Ussing, NHMA).

Fund før 1900:

F: Bukkeskov, Langeland, PF19: 3.vii. 1872 (Schlick, ZMUC). – **LFM:** Ryde, PF47: 19.vi. 1877 (Schlick, ZMUC). Lysemose og Maribo, PF67: 3 ex. 1873-1878 (Schlick, ZMUC).

Desuden findes der i samlingen på NHMA et eksemplar, der er etiketteret "Kalvø, 6. juli 1937". Der er flere danske småøer med dette navn, men ingen af disse er særligt sandsynlige levesteder for arten, og det er usikkert hvor dyret er fundet. På ældre kort er Kalø ved Rønde stavet "Kalvø", og det er et sandsynligt bud på lokaliteten.

Tanyptera atrata:

NEJ: Høstemark Skov, NJ71: 2 stk. fanget i malaisefælde juni 2004 (P. Neerup Buhl & T. Munk, Ps). Engskoven, Tofte Skov, NJ70: 29.v. 2004 (J. Pedersen, ZMUC). **WJ:** Mose s. f. Brande, NG09: 7.v. 1970 (C. Skøtt, NHMA). – **LFM:** Ulvshale, UB20: 2 stk. 29.v. og 12.vi. 2003 (S. Tolsgaard & R. Bygebjerg, NHMA).

Fund før 1960:

EJ: Grejsdal, NG37: 4.vi. 1911 (Hj. Ussing, NHMA). Jelling Skov, NG27: 25.v. 1953 (uden angivelse af indsamler, coll. ZMUC). – **NEZ:** Dyrnæs, UB19: 7.vi. 1913 (Peder Nielsen, NHMA).

Fig. 11. *Ctenophora flaveolata* ♂ (foto: H.P. Ravn).

Kommentar til lokalitetsangivelsen “Højen Bæk”

Det hidtil eneste kendte danske eksemplar af arten *Phoroctenia vittata* er et gammelt fund fra Højen Bæk. På udbredelseskortene hos Sørensen (2002) er dette fund samt et fund af arten *Tanyptera atrata* markeret i det centrale Vendsyssel (UTM-kvadrat: NJ62). Vores første tanke var, at her måtte der være tale om en fejl, da det umiddelbart er mest nærliggende at antage, at dyr etiketteret “Højen Bæk” stammer fra den kendte lokalitet lige syd for Vejle. Etiketter på de nævnte dyr tyder imidlertid på, at de faktisk er fundet i Vendsyssel, men vi har ikke kunnet finde en nordjysk lokalitet med dette navn, og vi anser det fortsat for usikkert hvor dyrene egentlig stammer fra.

I det følgende redegøres nærmere for de vigtigste elementer i sagen, og hvis nogen kan bidrage med yderligere oplysninger, som kan bringe den nærmere en opklaring, vil vi være meget interesserede.

De nævnte eksemplarer af *P. vittata* og *T. atrata* har begge en etikette med teksten “Højen Bæk, Allerup S., Hjørring A.” samt henholdsvis “Esben-Petersen leg.” og “Christiansen leg.”. I samlingen af stankelben på Zoologisk Museum fandt vi andre eksempler på tilsvarende etiketter med angivelse af A. Chr. Thomsen som indsamler. Alle disse etiketter er skrevet med samme skrift, og det fremgår tydeligt, at personen, der har skrevet dem, er af den opfattelse, at dyrene er fra Allerup Sogn, Hjørring Amt. På nålen med nævnte eksemplar af *T. atrata* er yderligere en formentlig ældre etikette med teksten “Højen Bæk 19-6-07” skrevet med en anden håndskrift.

I begyndelsen af 1900-tallet var der flere aktive entomologer med bopæl i Vendsyssel, bl.a. Christian Christiansen fra Pandrup og A. Chr. Thomsen, som var lærer ved Dannerhøj skole netop ved østkanten af Allerup Bakker (Henriksen, 1921-37).

Bjarke Huus Jensen fra Nordjyllands Amt har gjort os opmærksomme på en lokalitet lige øst for Allerup Bakker, hvor en lille bæk løber østpå forbi gården “Højen”. Dette kunne være en lokalitet for de nævnte dyr, men bækkens officielle navn er Skovmøllebæk. Det kan tænkes at lokale samlere som A. Chr. Thomsen har anvendt et gammelt eller mere uofficielt navn om lokaliteten. I forsøg

på at opklare dette gennemgik vi bl.a. Zoologisk Museums vårfluesamling og fandt adskillige af Thomsens lokale dyr fra bl.a. Dannerhøj og Hjøllerup, men ingen fra Højen Bæk.

Etiketten på den danske *P. vittata* er formentlig ikke skrevet af Esben-Petersen selv, da hans normale etiketter er af en anden type. Lokaliteten Højen Bæk ved Vejle har han kendt, idet han f.eks. har indsamlet vårfluer fra både Grejsdalen og Højen Bæk på samme dag i forbindelse med en ekskursion på Vejle-egnen. Han har dog også på mindst ét tidspunkt indsamlet stankelben ved Allerup Bakker ifølge Nielsen (1918).

Peder Nielsen har bestemt alle ovennævnte eksemplarer af stankelben, og ifølge bestemmelsetiketter på dyrene har de også på et tidspunkt siddet i hans personlige samling. Han nævner i Danmarks Fauna (Nielsen, 1925) Højen Bæk som lokalitet for både *P. vittata* og *T. atrata*, uden nærmere forklaring, og vi finder det mest sandsynligt, at han som entomolog fra Silkeborg med interesse for faunistik her mener lokaliteten ved Vejle. Hvis dette er tilfældet er de omtalte etiketter med sammenkobling af Højen Bæk og Allerup sat på dyrene efter 1925, men på nuværende tidspunkt har vi ikke noget godt bud på hvem der har skrevet disse etiketter. En endelig konklusion vedrørende lokaliteten for det danske fund af *P. vittata* er vi derfor ikke nået frem til.

Tak til Bjarke Huus Jensen, Hans Bartsch, Sverige og Herman de Jong, Holland for hjælp med oplysninger til artiklen.

Litteratur

- Alexander, K., 2001. The crane fly *Tanyptera nigricornis* (Meigen) (Diptera: Tipulidae) in East Cornwall and Dorset. – *Entomologist's Gazette* 52: 200.
- Falk, S., 1992. A review of the scarce and threatened flies of Great Britain (part 1). – *Research and survey in nature conservation* 39. Nature Conservancy Council, Peterborough.
- Gårdenfors, U. (ed.), 2000. Rödlistade arter i Sverige 2000. 397 pp.
- Hald-Mortensen, P. (ed.), 2001. Høstemark. Status 2001. 306 pp.
- Henriksen, K. L., 1921-1937. Oversigt over Dansk Entomologis Historie. – *Entomologiske Meddelelser* 15: 1-578.
- Mannheims, B. & B. Theowald, 1951-1980. Tipulidae. In Lindner, A. (ed.): *Die Fliegen der paläarktischen Region*. 3 (5). 1. Teilband. Stuttgart.
- Nielsen, P., 1918. Bidrag til en Fortegnelse over jydsk Stankelben. *Flora og Fauna* 24: 1-11.
- Nielsen, P., 1925. Stankelben. – *Danmarks Fauna* 28: 165 pp.
- Oosterbroek, P. & H. de Jong, 2001. New data on Tipulidae (Diptera) from the Netherlands. *Entomologische Berichten, Amsterdam* 61: 101-114.
- Petersen, F.T. & R. Meier (eds.), 2001. A preliminary list of the Diptera of Denmark. *Steenstrupia* 26 (2): 119-276.
- Savchenko, E.N., 1988. Tipulidae. In Bei-Bienko (ed.): *Keys to the Insects of the European Part of the USSR*. Vol. V. Diptera and Siphonaptera. Part I.
- Sørensen, L., 2002. Status for vedlevende stankelben i Danmarks gamle skove (Diptera: Tipulidae: Ctenophorinae). – *Entomologiske Meddelelser* 70: 129-142.
- Tjeder, B., 1955. Catalogus Insectorum Sueciae XIV. Diptera: Fam. Tipulidae. *Opuscula Entomologica*. 20: 229-247.